

חייה ומותה של העיירה

בשנת 2009 פרסם יהודה באואר ספר חשוב ומסקרן ששמו "מות העיירה".¹ מכמה בחינות בישר ספר זה מגמה חדשה בהיסטוריוגרפיה של השואה. ראשית, הוא התמקד באזור מזונח יחסית בתולדות השואה, הקְרֶסִי (kresy) – אזור הספר המזרחי (eastern borderlands) של פולין – שחלק גדול מן האוכלוסייה היהודית בו חי בעיירות קטנות או בינוניות. שנית, הספר התמקד באופן שבו חוו הקהילות היהודיות האלה את המדיניות הג'נוסידית של הגרמנים ובתגובתן למדיניות זו. שלישית, כדי להבין טוב יותר את התגובות המקומיות התרכז "מות העיירה" במספר מצומצם של עיירות וסיפק מה שאני מכנה "היסטוריה מקומית למחצה". רביעית, בזכות המתודולוגיה הזאת ניסה הספר להתבונן במאורעות האלה הן מלמטה הן מבפנים – כלומר הוא ביקש לזהות בתגובות היהודיות קווי דמיון, הבדלים וניואנסים על ידי שימוש בתיאורים שהפיקו יהודים במהלך מאורעות אלו, ובייחוד לאחריהם. לבסוף, באואר בחן מבעד לפרזומה היהודית המקומית למחצה הזאת כמה מן הסוגיות המורכבות והשנויות ביותר במחלוקת בנוגע לשואה והתמקד בעיקר במנהיגות היהודית, ביחסים עם קבוצות אתניות מקומיות אחרות ובהתנגדות, או בניסוח המועדף על באואר – ב"עמידה" (התנגדות לרוצחים במובן כללי יותר ולא רק בדרך של התקוממות מזוינת).

כפי שמצוין בפרק הראשון של הספר, את הקרקע למחקר של באואר הכשירו כמה מחקרים חשובים שנעשו על אירועים באזור הספר, מן המונוגרפיות של תומס זנדקולר ושל דיטר פול על מדיניותה של גרמניה בגליציה המזרחית והמונוגרפיה של שמואל ספקטור על שואת יהודי ווהלין ועד סדרת מחקרים על קהילות מסוימות, כמו ספרו של שמעון רדליך על בז'ז'ני, ספרו של דניאל מנדלסון על בולחוב, ספרו של תאו ריצ'מונד על קונין, ספרו של ג'ק קגן על נובוגרודוק וספרים אחרים.² אבל באואר רתם את הידע הנרחב שלו על השואה ואת הכלים הביקורתיים המחודדים שלו לכתיבת מחקר מקיף

¹ הספר ראה אור בתרגום לעברית: יהודה באואר, מות העיירה (תרגום: עתליה זילבר), ירושלים: יד ושם (2011).

² Thomas Sandkühler, "Endlösung" in Galizien: Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz, 1941–1944, Bonn: Dietz (1996); Dieter Pohl, Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens, München: Oldenbourg (1996) שמואל ספקטור, שואת יהודי ווהלין: 1941–1944, ירושלים: יד ושם (1986); שמעון רדליך, יחד ולחוד בבז'ז'ני: פולנים, יהודים ואוקראינים, 1919–1945, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב (2005); דניאל מנדלסון, האבודים: שישה מתוך שישה מיליון (תרגום: אביעד שטיר), תל אביב: משכל (2008); תאו ריצ'מונד, קונין: מסע חיפוש (תרגום: עידית פז), אור יהודה: הד ארצי (1997); Jack Kagan, *Novogradok: The History of a Jewish Shtetl*, London: Vallentine Mitchell (2006).

ככל שאפשרו החומרים שלו; לא־רגשני ככל שיכול להיות חיבור על השמדת מאות אלפי בני אדם ותרבות שלמה, וזהיר ומאוזן בשימוש שלו בתיאורים מפי שורדים כמתחייב מהבחירה לשחזר מאורעות שלעיתים קרובות אפשר ללמוד עליהם רק ממקורות כאלה.

בהמשך הדברים אני נדרש לכמה מן הסוגיות הרלוונטיות ביותר לדעתי המועלות בספר. אני דן בהן משתי נקודות מבט: ראשית, אני דן בקצרה בשאלות העיקריות שבאור מעלה בפתיחת הספר ובוחרן עד כמה השפיעו על המחקרים בימינו ועד כמה הן עדיין רלוונטיות. שנית, אני משתמש בדוגמה של בוצ'ץ' (Buczacz), אחת העיירות שבאור בוחן ביתר פירוט וגם אני חקרתי, כדי לנסות להצביע על המעלות ועל הבעייתיות של מחקרים מקומיים למחצה כגון "מות העיירה".³

בפתח הדבר לספר באור מציין שהמחקר שלו משתמש בעדויות ובניתוח ומצהיר ש"היסטוריה אמיתית משלבת את שניהם".⁴ בהצהירו על השימוש שלו בעדויות אישר אפוא באור את המגמה החדשה, שמאז אף הלכה והתרחבה, של מה שכינה שاول פרידלנדר "היסטוריה משולבת", וכן את השימוש הביקורתי של היסטוריונים כמו כריסטופר בראונינג וכמוני בעדויות כבמסמכים היסטוריים.⁵ עוד מדגיש באור שכשליש מיהודי פולין חיו בקרסי, רובם בשטעטלך – שהיו על פי הגדרתו עיירות שבהן היו היהודים לפחות שלישי מכלל האוכלוסייה. ההתמקדות הזאת באזור הספר המזרחי של פולין ובסוג הקהילות היהודיות שאכלסו אותו הייתה חשובה, ובמבט לאחור אפשר לראות שבישרה מחקרים רבים אחרים, בייחוד מאת חוקרים פולנים צעירים.⁶ טענה מרכזית שלישית שבאור משמיע בפתח מחקרו נוגעת להתמקדות שלו בחיים הפנימיים של הקהילה. באור מציין שהתעניין באופן שבו היהודים חיו יותר משהתעניין באופן שבו נרצחו. אפשר שנקודת המבט הזאת אינה חדשנית כמו האחרות, במובן זה שנתח

³ עמר ברטוב, אנטומיה של רצח עם: חייה ומותה של עיירה ושמה בוצ'ץ' (תרגום: איה ברור), תל אביב: עם עובד (2020).

⁴ באור, מות העיירה, עמ' 7.

⁵ שאל פרידלנדר, "היסטוריה משולבת של השואה: אפשרויות ואתגרים" (תרגום: איה ברור), תיאוריה וביקורת 40 (קיץ 2012), עמ' 120–111; Christopher R. Browning, *Collected*; 120–111; עמ' 40 (קיץ 2012), *Memories: Holocaust History and Postwar Testimony*, Madison: University of Wisconsin Press (2003); Omer Bartov, "Wartime Lies and Other Testimonies", *East European Politics and Societies* 25, 3 (2011), pp. 486–511.

⁶ ראו למשל: Natalia Aleksiu, "Gender and the Daily Lives of Jews in Hiding in Eastern Galicia", *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 27 (2014), pp. 38–61; idem, "Intimate Violence: Jewish Testimonies on Victims and Perpetrators in Eastern Galicia", *Holocaust Studies* 23, 1–2 (2017), pp. 17–33; Israel Bartal and Antony Polonsky (eds.), *Polin*, vol. 12: *Focusing on Galicia: Jews, Poles, and Ukrainians, 1772–1918*, London: Littman Library of Jewish Civilization (2009); Barbara Engelking and Jan Grabowski (eds.), *Dalej jest noc: Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, 2 vols., Warsaw: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów (2018).

הגון מן ההיסטוריוגרפיה היהודית של השואה התמקד, ועודו מתמקד, בקהילות היהודיות שמצאו את עצמן תחת שלטון הכיבוש הגרמני. זו כמובן נקודת מבט שונה מאוד מזו של ההיסטוריוגרפיה הגרמנית, כמו למשל המחקרים הנזכרים לעיל של זנדקולר ופול. אבל יש לה גם מגבלות משלה: האופן שבו היהודים חיו, קל וחומר האופן שבו נרצחו, הושפע מאוד מהיחסים שלהם עם שכניהם. במילים אחרות, אם לא נתמקד רק בשטעטל, חלקה היהודי של העיירה, אלא נבחן את העיירה בשלמותה, אולי נבין דפוסי התנהגות של היהודים ושל הגויים שלולא כן יישארו עלומים, וניטיב להבין הן את המדיניות הגרמנית המקומית כלפי היהודים והן את תגובות היהודים למדיניות זו – כולם קרו בתוך הקשר של חברה בעלת היסטוריה בינ-אתנית ארוכה.⁷

לכסוף, כפי שמתבהר בפרק הראשון, באור ממוקד מאוד ב"עמידה", כלומר ב"תגובות מזוינות ולא מזוינות שנועדו לקיים את הקהילה ואת חבריה ולהתמודד עם הסכנה הקיומית שנושפה לה מן המשטר הגרמני".⁸ היבט זה של השואה, בין שנכנה אותו עמידה ובין שנכנה אותו התנגדות, הטריד את המחקר הישראלי עשרות שנים, ולאמיתו של דבר מראשיתו. אפשר כמובן להבין את התגובה הלאומית הזאת לרצח עם – או בהקשר הישראלי התגובה הציונית לו. לנוכח מה שנתפס כהשפלה של העם היהודי והאשמות שהלך לכאורה כצאן לטבח, ולנוכח הדחף לייסד בישראל אומה יהודית חדשה וחזקה, היה תמיד דחף רב-עוצמה להבליט גבורה, הקרבה ומות קדושים בתוך הרצח ההמוני של אוכלוסייה אזרחית חסרת הגנה.⁹ במחקר זה ובמחקרים אחרים נתן באור תשובה מורכבת הרבה יותר לשאלה זו. אבל ההתמקדות הברורה שלו בסוגיה מקנה למחקר זה נקודת מבט מסוימת מאוד, ואפשר לטעון שגם לחלק גדול משאר עבודתו המחקרית הנרחבת.

הרשו לי לעבור כעת מן הטענות הכלליות האלה למקרה של בוצ'ץ'. באור מציין שהמקורות המשמשים לחקר רבות מן הסוגיות שהועלו לעיל, בייחוד הסוגיות הנוגעות ליחסים בינ-אתניים, הם בעייתיים ביותר ולעיתים קרובות נדירים, בין שמדובר במקורות על פולין שלפני המלחמה ובין שמדובר במקורות על הכיבוש הסובייטי של 1939–1941 או על ה"חיים הפנימיים של היהודים" בזמן הכיבוש הגרמני. יוצאות מן הכלל בעניין זה הן העדויות שניתנו לאחר המלחמה.¹⁰ אין ספק שיש לבחון בביקורתיות את כל המקורות,

⁷ לקשרים בין יהודים לנוצרים בפולין בעת החדשה המוקדמת, שנמצאו קרובים הרבה יותר מכפי ששיער המחקר בעבר, ראו למשל אדם טלר, כסף, כוח והשפעה: היהודים באחוזות ביל רדז'יוויל בליטא במאה הי"ח, ירושלים: מרכז זלמן שזר (2005); גרשון דוד הונדרט, גאולה קטנה ומעט כבוד: החברה היהודית בפולין-ליטא במאה השמונה-עשרה (תרגום: צופיה לסמן), ירושלים: מרכז זלמן שזר (2008); Murray J. Rosman, *The Lord's Jews: Magnate-Jewish Relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth During the Eighteenth Century*, Cambridge, MA: Harvard University Press (1990).

⁸ באור, מות העיירה, עמ' 24.

⁹ ראו למשל: רוני שטאובר, הלך לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, ירושלים: יד יצחק בן צבי (2000).

¹⁰ באור, מות העיירה, עמ' 26–32.

בייחוד מקורות על רצח עם או על מקרים אחרים של אלימות קיצונית. אבל בעניין זה אני מבקש לטעון שמאז פרסום "מות העיירה" התברר שאם עוסקים בהיסטוריה המקומית מתוך פתיחות לכל המקורות הזמינים, מתמודדים לעיתים קרובות לא עם מחסור אלא עם שפע מבלבל של מקורות, אף שטבע המקורות האלה הוא אל נכון בעייתי. במילים אחרות, ייתכן שאפשר להרחיב את מגוון המקורות המשמשים בהיסטוריה מקומית חלקית מעין זו על ידי התמקדות באופיים הספציפי של המאורעות בקהילה אחת מאותן קהילות מולטי-אתניות בינוניות בגודלן בקרסי. הרשו לי להדגים זאת בקצרה באמצעות בוצ'ץ', מתוך ידיעה ברורה שאף על פי שהיא מייצגת מכמה בחינות עיירות רבות אחרות כדוגמתה, לכל עיירה יש מאפיינים ייחודיים – אפילו בגליציה המזרחית, לא כל שכן באזורים אחרים שבאואר בוחן.

באואר טוען כי "רוב יהודי הספר המזרחי נרצחו ממרס ועד דצמבר 1942".¹¹ זה בוודאי לא היה המצב בבוצ'ץ', ולמיטב ידיעתי גם לא בעיירות רבות אחרות בגליציה המזרחית. באואר מציין בצדק ש"בבוצ'ץ' הייתה הפוגה באקציות בין קיץ 1941 לאוקטובר 1942".¹² למעשה, מבצעי ההשמדה העיקריים החלו בבוצ'ץ' רק באוקטובר 1942, יותר משנה לאחר שהגרמנים כבשו את האזור. בצ'ורטקוב (Czortków) הסמוכה החלו מבצעי ההשמדה העיקריים באוגוסט 1942. בשני המקומות נמשך ההרג עד יוני 1943, אז הוכרזה גליציה "נקייה מיהודים" (Judenrein), אף שמספר קטן של יהודים נשארו במחבוא או במחנות עבודה עד אביב וקיץ 1944.¹³ זה חשוב משום שפירוש הדבר שבעיירות אלו נוצרו קשרים בין היהודים ובין הגרמנים הכובשים, שהיו בהם לא רק שוטרים אלא גם אנשי מנהל אזרחי, מהנדסים ועוד, ולעיתים גם משפחותיהם. אפשר לראות זאת בכירור בבוצ'ץ' ובצ'ורטקוב.¹⁴ לכן כשהחל רצח ההמונים, הכירו הרוצחים וקורבנותיהם פעמים רבות זה את זה בשמם. להיבט "אינטימי" זה של השואה בקרסי יש חשיבות מכרעת, שכן הוא מראה, בין השאר, שלא היה צורך במנגנון התרחקות כדי לבצע רצח המונים. ואומנם, יותר ממחצית הנספים היהודים בגליציה המזרחית נרצחו במקום שחיו בו, לעיני שכניהם, בידי אנשים שקודם לכן הם סיפקו להם שירותים שונים – כמו רופאים, רופאי שיניים, מכונאים, עובדי ניקיון, שמרטפיות, ספרים וכדומה. אפשר למצוא מקורות עשירים ביותר לכך לא רק בעדויות של יהודים אלא גם באלפי הדפים המתעדים חקירות של המשטרה בגרמניה המערבית משלהי שנות החמישים עד סוף שנות השבעים, הן של חשודים בפשעים הן של אזרחים עדים ובכלל זה כמה נשים שהן וילדיהן צפו בכל זה מקרוב.¹⁵

¹¹ שם, עמ' 124.

¹² שם.

¹³ ברטוב, *אנטומיה של רצח עם*, עמ' 170–173; 175–179; 214–243.

¹⁴ שם, עמ' 183, 188, 190–191; 201–212.

¹⁵ Omer Bartov, "Guilt and Accountability in the Postwar Courtroom: The Holocaust in Czortków and Buczac, East Galicia, as Seen in West German Legal Discourse",

נוסף על כך יש גם עדים מקומיים לאי־יהודים שמספקים מגוון עשיר של נקודות מבט והתנסויות. על פולין שלפני המלחמה יש שפע עדויות בגוף ראשון, דוחות משטרתיים ומנהליים, יומנים, ממוארים ועוד. כל אלה מציינים חברה עשירה ותוססת שמתקיימים בה יחסים בין יהודים לנוצרים כדבר שבשגרה, למרות המתח הגובר בין התושבים היהודים, הפולנים והאוקראינים של העיירה וסביבותיה.¹⁶ על הכיבוש הסובייטי בשנים 1939–1941 יש לנו עדויות שנאספו מפולנים מגורשים ונמצאות כעת במכון הובר. עדויות אלו מאפשרות לנו להבין כיצד ראתה האוכלוסייה הפולנית את התקופה הזאת וכיצד תפסה את שכניה האוקראינים והיהודים.¹⁷ קשה יותר למצוא מקורות כאלה על תקופת הכיבוש הגרמני, אבל בכל זאת יש כמה יומנים ורישומי זיכרונות, וראיונות עם האוכלוסייה המקומית נמצאו מועילים מאוד להבנת האופן שבו ראו הפולנים והאוקראינים זה את זה, את היהודים, את הגרמנים ואת הסובייטים, והאופן שבו השפיעו התפיסות האלו על התנהגותם.¹⁸ יומנו של המורה האוקראיני ויקטור פטריקביץ', שפרסמתי לא מכבר, מספק כמה תובנות יוצאות דופן באשר לדעותיו של לאומן אוקראיני בגיל העמידה שבזמן הכיבוש הרוסי היה בסטניסלבוב (Stanisławów) ובזמן הכיבוש הגרמני בבווצ'ץ'.¹⁹ חלקים נרחבים בעדות הזאת מבהירים, למשל, שהפולנים והאוקראינים התעניינו זה בזה הרבה יותר משהתעניינו ביהודים – ומנקודת מבטם הייתה להם סיבה טובה לכך, שכן ברגע שהושמדו רוב היהודים פנו הלאומנים האוקראינים לטיהור אתני של הפולנים.²⁰

באותה מידה, ניתן להגיע להבחנות מדויקות יותר ולהבנה טובה יותר של השניות בהתנהגותם של בני התקופה על ידי שימוש בבסיס מקורות רחב יותר לבחינת סוגיות שנוגעות להיבטים השנויים ביותר במחלוקת של ההנהגה היהודית ושל ההתנגדות (או העמידה) היהודית. בלי להיכנס לפרטי פרטים, בבווצ'ץ' – ואני משער שגם בעיירות דומות רבות אחרות – ייצג היודנרט את ההנהגה הקודמת, הציונית בדרך כלל, של הקהילה. אין ספק שהיודנרט עבד עם הגרמנים, שכן מי שלא עבד עימם הורחק, ולרוב גם נרצח. עם הזמן נעשה היודנרט גרוע אף יותר, במובן זה שלמד לרצות את הגרמנים ולהפיק תועלת, גם אם זמנית, מכוחו היחסי. ואולם בו בזמן הייתה מערכת יחסים רציפה בין היודנרט ובין

Historical Reflections 39, 2 (2013), pp. 96–123

¹⁶ ברטוב, *אנטומיה של רצח עם*, עמ' 87–126.

¹⁷ שם, עמ' 127–151. הראשון שהפיק מהן תועלת רבה היה יאן גרוס, שבמהדורה השנייה של ספרו הכניס גם כמה תיקונים חשובים במסקנות הראשונות שלו, שהושפעו יתר על המידה מן הטבע המוטה של עדויות אלו. ראו בספרו: Jan Tomasz Gross, *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, expanded ed., Princeton: Princeton University Press (2002).

¹⁸ ברטוב, *אנטומיה של רצח עם*, עמ' 246–247; 257–262; 268–271.

¹⁹ Omer Bartov (ed.), *Voices on War and Genocide: Three Accounts of the World Wars in a Galician Town*, New York: Berghahn Books (2020), pp. 139–282

²⁰ ברטוב, *אנטומיה של רצח עם*, עמ' 247–254; 262–266.

מי שבסופו של דבר בחרו בהתנגדות.²¹ יתרה מזו, למשטרה היהודית (Ordnungsdienst) [שירות הסדר], מוסד שנזכר רק פעם אחת בספרו של באואר, היה מצד אחד תפקיד חשוב בכיצוע הפקודות שנתנו הגרמנים ליוזנרט, ובכלל זה מציאת יהודים מסתתרים במהלך האקציות; אך מצד שני, ובניגוד לתיאורים המקובלים, לא מעט מן המתנגדים המועטים ביערות הסביבה, בייחוד לאחר פירוק המנגנון המנהלי היהודי כולו ביוני 1943, היו אנשי אותה משטרה. במילים אחרות, כמה מן השוטרים היהודים שהשוורדים זכרו שהיו "גרועים יותר מן הגסטפו" נעשו פרטיזנים גיבורים ביערות, אף שלא התעמתו בפועל עם הגרמנים אלא לכל היותר הפחידו נוצרים שהיו עלולים להלשין על יהודים. מסיבות מובנות מאלהן לא תמיד אפשר למצוא ראיות לכל זה בעדויות. אבל מקצת העובדות נחשפות בדוחות חקירה של משטרת גרמניה מן התקופה שלאחר המלחמה ומראיונות.²²

המושג "עמידה" בהגותו של באואר היה, ועודנו, תוספת חשובה להמשגת ההתנגדות, שכן הוא הכיר בכך שעצם המאמץ לשרוד כפרט, כקבוצה, כחברה וכתרבות היה בגדר התנגדות למאמץ שעשו הגרמנים לא רק לרצוח את היהודים אלא גם להכרית את כבודם, את תרבותם, את הנורמות החברתיות שלהם ואפילו את זכר קיומם. לא הייתה כמובן "עמידה" רבה באתרים כמו בוצ'ץ', שכן "עמידה" כמעט לא הייתה אפשרית בנסיבות של עיירה קטנה הנתונה ללחץ כבד מצד הגרמנים, האוקראינים והמשטרה היהודית ולניצול עובדים. אבל יש לטעון עוד טענה חשובה הנוגעת לשאלת ההתנגדות, שלרוב נעשתה רלוונטית רק לאחר שנעשתה גליציה Judenrein, כלומר לאחר ההשמדה הרשמית של החיים היהודיים בגליציה ביוני 1943: התנגדות יהודית שהייתה יותר מניסיון להציל רק את עצמך וכמה אחרים – כלומר התנגדות שתמכה ברצונם של האנשים לשרוד והיה לה ערך צבאי כלשהו – התאפשרה כמעט תמיד רק מתוך שיתוף פעולה עם קבוצות התנגדות מקומיות אחרות. עדותו של טכנאי הרדיו משה ויזינגר, שאף אותה פרסמתי לא מכבר, מאלפת במיוחד בהקשר זה.²³

ויזינגר החל להתנגד לגרמנים ממש בראשית הכיבוש על ידי שימוש במיומנויותיו כדי לבנות מכשיר רדיו ולדווח לקהילה חדשות חיוביות על המלחמה, דבר שעשה בהסכמת היוזנרט. אבל על פי עדותו, הדבר היה אפשרי רק בסיוע כמה מחבריו הפולנים. עניין מכריע אף יותר: לאחר שנרצחה רוב הקהילה, ובכלל זה אימו ואָחיו של ויזינגר, הצטרפו הוא ועוד כמה יהודים צעירים למחתרת פולנית מקומית שהיה לה קשר רופף לארמייה קריובה, שפעלה נגד אוקראינים וגרמנים כאחד, ולבסוף הצטרפו ליחידה צבאית גדולה יותר של פרטיזנים סובייטים וגרמו לגרמנים באזור כאב ראש חמור. ויזינגר, כמו כמה יהודים אחרים במחתרת, היה ממעמד הפועלים, היו לו חברים פולנים קרובים והוא חש

²¹ שם, עמ' 161–166.

²² שם, עמ' 167–170, 236–237.

²³ .Bartov, *Voices on War and Genocide*, pp. 285–428

נאמנות עזה לחבריו לנשק. הוא היה גם ציוני נלהב ואחיו הבוגרים כבר היו בארץ ישראל. גם כאן, באמצעות קריאה של תיאורים כמו זה של ויזינגר, שכתב היד שלו שכב בארכיונים של יד ושם עשרות שנים מבלי שאיש הציץ בו, אנחנו לומדים כיצד השפיעו היחסים הבינ-אתניים לפני המלחמה על התפיסה ועל ההתנהגות של בני אדם בשואה.

נקודה נוספת אחרונה מדגישה מדוע בחירתו של באואר לבחון מקרוב את הקרסי הייתה מוצדקת כל כך ומדוע מחקר אינטנסיבי יותר של אזור זה, בייחוד ברמה המקומית, יכול להביא תועלת לחקר השואה בעתיד: אומנם אי אפשר לקבוע את המספר המדויק, אבל רבות מן הראיות העולות מן העדויות (כמאתיים וחמישים על בוצ'ץ בלבד) מלמדות שהסיכוי של היהודים לקבל עזרה מהפולנים היה גבוה ככל הנראה מהסיכוי שלהם לקבל עזרה מהאוקראינים. זו לא הייתה תופעה כללית, שכן ידוע לנו שהמצב במרכז פולין היה שונה למדי, אלא תופעה שאפיינה כנראה את גליציה המזרחית לשעבר, שבה הפולנים עצמם היו מיעוט נרדף והחלו לקבל את היהודים באהדה רבה יותר.²⁴ הכפר וויצ'חובקה (Wojciechówka), שאינו קיים עוד, ככל הנראה כיוון שהושמד בידי צבא המורדים האוקראיני ב-1944, שימש חוף מבטחים ליהודי האזור. עליזה גריפל, שבני הזוג הפולנים ווויניץ ואניילה קפרוצקי (Kaprocki) נתנו לה בו מקלט, העידה: "בכל פעם שאני חושבת על אנייה אני חושבת על התגלמות האדם הטוב". במבט לאחור הבינה עליזה שהכפר העני והנטוש למחצה היה "כפר יחיד במינו", בעיקר כיוון שהכומר המקומי הורה לעדה שלו: "השאירו את הרפתות פתוחות ללילה ודאגו שלחזירים יהיה מספיק תפוחי אדמה", הכול למען "הנשמות הטועות [כך במקור]" אשר "מסתובבות פה בינינו".²⁵

דוגמה מאלפת אף יותר ליתרונות של חקר ההיסטוריה המקומית ושל עבודה עם עדויות בגוף ראשון היא הדוגמה של הצלת היהודים, כולל כמה מבוצ'ץ, בעיירה הסמוכה טלוסטה (Tłuste). כמה עדויות של יהודים מספרות אותו סיפור והן המקור היחיד לסיפור זה. בשבועות האחרונים של הכיבוש הגרמני של האזור בקיץ 1944 נפוצה במחנות העבודה ובמקומות המחבוא שעוד נותרו השמועה שקצין גרמני שהגיע זה לא כבר לטלוסטה מן החזית המזרחית נשבע להגן על היהודים מפני כוחות אוקראיניים צבאיים למחצה ומפני שודדים ואיכרים שהמשיכו לטבוח ביהודים אפילו לאחר שמשטרת הביטחון הגרמנית עזבה את האזור. לטלוסטה הגיעו כ-600 יהודים, והקצין – ששמו לא נודע – לא עזב את המקום אלא כמה שעות בלבד לפני כניסת הצבא האדום לעיירה.²⁶ הייתי אומר שסיפורים כגון אלו הם שנותנים ניצוץ של תקווה אפילו כשחוקרים את התקופות האפלות ביותר בתולדות האנושות.

²⁴ לפולין ראו למשל: יאן גרבוסקי, ציד היהודים: בגידה ורצח בפולין בימי הכיבוש הגרמני (תרגום: סמדר מילוא), ירושלים: יד ושם (2016); Jan Grabowski, *Na posterunku: Udział polskiej policji granatowej i kryminalnej w zagładzie Żydów*, Wołowiec: Czarne (2020).

²⁵ עדות עליזה רוזנווסר (גריפל), 17 ביולי 1997, ארכיון יד ושם, O.3/1042 (בעמ' 35), VD-1612.

²⁶ ברטוב, אנטומיה של רצח עם, עמ' 242.

לסיכום: בשבילי, כמו בשביל חוקרים רבים אחרים, היה המחקר של באואר על גורל השטעטלך בקרסי צעד ראשון חשוב במחקר שלי עצמי על האזור, והוא ימשיך לשמש נקודת מוצא במחקר על השואה. מחקר זה אינו אלא אחד מהישגיו המרובים של באואר, שמשמש מופת לכולנו הן במסירותו לניתוח בהיר ומאופק הן בנכונותו להאזין בכובד ראש לתיאורים מפי האנשים ששרדו לאחר רצח ההמונים. תיאוריהם מיוסרים, ולעיתים מבולבלים, אבל הם מלמדים אותנו רבות וחשיבותם ההיסטורית מכרעת.